

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ ПРОГРЕСИВНИХ ІДЕЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. ЩОДО ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ В МОЛОДІ

Наталья Чернишова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Анотація:

У статті визначено основні підходи до розуміння поняття милосердя й подібних моральних цінностей серед молоді. Систематизовано основні ідеї вітчизняних педагогів другої половини ХХ століття щодо виховання гуманістичних цінностей у молодого покоління. Схарактеризовано основні принципи роботи, спрямованої на виховання милосердя й толерантності в дитячих громадських організаціях другої половини ХХ століття. Наголошено на важливості використання їхнього досвіду в сучасній педагогічній практиці й окреслено перспективи творчого застосування його в процесі виховання гуманістичних якостей у молоді в сучасних умовах розвитку суспільства.

Ключові слова:

милосердя; молодь; моральні цінності.

Аннотация:

Чернышова Наталья. Перспективы использования в современной украинской школе прогрессивных идей отечественных педагогов второй половины ХХ века по воспитанию милосердия у молодежи.

В статье определены основные подходы к пониманию понятия милосердия и подобных нравственных ценностей среди молодежи. Систематизированы основные идеи отечественных педагогов второй половины ХХ века о воспитании гуманистических ценностей у подрастающего поколения. Охарактеризованы основные принципы работы по воспитанию милосердия и толерантности в детских общественных организациях второй половины ХХ века. Подчеркнута важность использования их опыта в современной педагогической практике и очерчены перспективы его творческого использования в воспитании гуманистических качеств в современных условиях развития общества.

Ключевые слова:

милосердие; молодежь; нравственные ценности.

Resume:

Chernyshova Natalia. Prospects of using the progressive ideas of Ukrainian teachers of the second half of the twentieth century towards sympathy development in youth in modern Ukrainian school.

Basic approaches to understanding the concept of sympathy and similar moral values among young people are characterized in the article. Basic ideas of Ukrainian teachers of the second half of the twentieth century in the education of humanistic values among young generation are systematized. We characterize basic educational principles for sympathy and tolerance up-bringing in children's public organizations of the second half of the twentieth century and emphasize the importance of their use in modern teaching practice. Prospects of their creative use in humanistic qualities education under modern conditions of society development have been determined.

Key words:

sympathy; young people; moral values.

Постановка проблеми. В умовах кризи соціальної системи, екологічної та економічної нестабільності, переходу від адміністративно-командної системи до демократії виховання милосердя, доброти, чуйності, толерантності набувають особливого значення. Сучасні науковці підкреслюють, що значну увагу слід приділити формуванню вищезгаданих якостей саме у молодих людей, чия система моральних цінностей, суджень, оцінки оточення, уявлення про норми поведінки є головним чинником, що визначає життєздатність суспільства загалом. Протиріччя між зресою увагою суспільства до формування милосердної, гуманістично спрямованої особистості, спроможної активно діяти в умовах демократичного суспільства й недостатньою розробленістю теоретико-методологічних аспектів цієї проблеми, а також наявність накопиченого у вітчизняній освітній практиці другої половини ХХ століття досвіду виховання милосердя в молоді й недостатнім використанням його на сучасному етапі розвитку суспільства зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході дослідження встановлено, що сьогодні вихованню гуманних почуттів у молодого покоління приділяється значна увага. Ознаки

становлення нової освітньої філософії знаходимо у філософських і психолого-педагогічних дослідженнях Б. Ананьєва, І. Зязюна, А. Мудрика, А. Резника та інших, у яких ціннісне ставлення стосується людини, реалізація принципів гуманізму – важливих передумов активності особистості, її повноцінного функціонування [1; 8; 9; 11; 14]. Сучасна гуманістична етика базується на вірі в людину, уважаючи, що вона здатна самостійно відрізнити добро від зла й правильно робити етичні оцінки. У такому разі підлітки підіймаються до самих себе й свого щастя у взаємодії з іншими людьми. Любов до іншої людини – це та сила, завдяки якій підліток рідниться зі світом і робить його по-справжньому своїм [6, с. 5; 19, с. 53].

Формулювання цілей статті. Мета статті передбачає ознайомлення з досвідом, накопиченим у другій половині ХХ століття, щодо визначення ролі особистості педагога у формуванні милосердя у молоді, а також упровадження прогресивних ідей вітчизняних науковців минулого в практику сучасного виховання для збагачення навчально-виховного процесу.

Зауважимо, що сучасний етап розвитку України характеризується неоднозначністю

й має багато суперечностей, зокрема щодо виховання молодого покоління. Водночас сьогодення можна назвати періодом становлення нової гуманістичної парадигми в освіті, переходом до особистісно-орієнтованого навчання й виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провідною ідеєю численних міжнародних документів, ухвалених упродовж 1980-2000 років, став базовий принцип гуманізму [7].

Основними завданнями, що поставили перед загальноосвітніми навчальними закладами у світлі цих нормативно-правових документів, є:

- виховання особистості, яка глибоко усвідомлює й високо цінує громадську, національну гідність окремої людини;
- формування національно свідомої й самосвідомої особистості, що сприяє духовній єдності поколінь, безсмертю нації.

Науковці вважають, що цінність, на відміну від моральної норми, яка визначає конкретні правила поведінки, припускає вибір. Тому в повсякденних ситуаціях вибору найбільш яскраво виявляється особистісна сутність людини, рівень її моральної культури [6, с. 4].

Пріоритетом сучасної моральності є загальнолюдські гуманістичні цінності. До їх критеріїв належать не лише уявлення про такі моральні якості, як доброзичливість, милосердя, доброта, людяність, толерантність, порядність, повага до людської гідності, вміння прощати, не чинити зла, а й практичні дії, вчинки, мотиви, стимули й наміри людей. Особливе значення має сформованість потреби в емоційному й духовному контактах з людьми, співчутті й співпереживанні; чільне місце серед названих цінностей належить людяності, бажанню допомогти, що безпосередньо пов'язано з милосердям [6, с. 7].

Саме милосердя сучасні науковці вважають одним з головних показників ціннісного ставлення до людини. Це поняття дещо розширюється до таких якостей, як співпереживання, співчуття, доброта, доброчесність, терпимість, толерантність [6, с. 254].

Проте сьогодні в нашій країні спостерігається дегуманізація освіти, відірваність сім'ї, школи, державних інститутів влади від коренів християнської моралі, відчуженість молодого покоління від духовності, що спричиняє такі явища, як пияцтво, наркоманія, злочинність і духовна спустошеність. Сучасні науковці б'ють на сполох: люди занурилися у матеріальний світ життя, де привалює егоїзм і користолобство. Духовний травматизм охопив усі сфери життя, а моральний занепад суспільства зумовлений

моральним нездоров'ям його представників [12; 17; 20].

Гуманістична криза виявляється й у дитячому середовищі, її наслідками є соціальне сирітство, бездоглядність і безпритульність, бродяжництво, зростання злочинності, явища соціальної дезадаптації підлітків, збільшення проявів девіантної поведінки з їхнього боку.

Так, зокрема дослідження, проведене сучасними науковцями засвідчило, що за шкалою цінностей милосердя у школярів підліткового віку опинилося на 15-20 місці, тільки 7% учнів обізнані з поняттям цінності іншої людини, 42,3% – не можуть цілком розкрити зміст поняття «цінність» узагалі, а 50,7% – мають обмежене уявлення про цінність іншої людини. Це доводить, що глибоке усвідомлення цінності іншої людини для молодого покоління не характерно. Таку ситуацію науковці пов'язують з духовною та моральною кризою українського суспільства, втратою духовних цінностей [2, с. 15; 6, с. 178–179].

Аналіз педагогічної літератури й архівних матеріалів дав змогу дійти висновку про наявність багатьох спільних завдань і проблем щодо виховання милосердя у школярів підліткового віку як у недалекому минулому, так і сьогодні. Зрозуміло, що накопичений у другій половині ХХ ст. досвід у цьому питанні не можна механічно проектувати на нові історичні умови: він вимагає творчого переосмислення. Але, разом з тим, досвід виховання милосердя, набутий у другій половині ХХ ст. становить для нас значний інтерес.

Особливу увагу науковці радять приділяти таким почуттям, як чуйність і милосердя, в основі яких – співчутливе ставлення до іншої людини, розуміння її думок і почуттів, готовність надати безкорисливу допомогу, висловити співчуття й тим самим полегшити моральний стан ближнього. Важливим у цьому контексті є й таке поняття, як емпатія, що передбачає співчуття до іншої людини, співпереживання, співучасть тощо й нерозривно пов'язане з поняттям милосердя. У стані емпатії молодь глибоко розуміє іншу людину, емоційно співпереживає їй, крім того, надає допомогу й підтримку [6, с. 245].

Педагоги підкреслюють, що саме в такий спосіб можна запобігти наявному в сучасній практиці процесу віктимізації, який зумовлює вироблення негативних якостей і прояви агресії [5, с. 106; 6, 241, 243].

При цьому особливу увагу необхідно звертати на старший шкільний вік, адже в цьому віці підлітки особливо потребують спілкування й довірливих стосунків з дорослими, що базуються на спільних моральних цінностях

і забезпечують емоційну чуйність, розуміння почуттів іншого через співчуття [6, с. 246].

Зусилля в напрямі виховання милосердя сучасні педагоги спрямовують також і на формування в молоді правильної лінії поведінки, формування свідомого «Я», що відбувається завдяки пізнанню внутрішнього світу дитини.

Для цього під час уроків або виховних годин учням пропонують визначити й записати особистісні риси, які відображають їхні стосунки з друзями, учителями, батьками. Після опису характеристик власного «Я» інші учні називають характеристики однокласників і зіставляють їх. Наприкінці кожний малює психомалюнок «я для інших». Підсумовує все це вчитель, аналізуючи сказане й намальоване, вказуючи на спільні й відмінні ознаки й підкреслюючи, що «Я» для інших відрізняється від «Я» для себе й звертає увагу вихованців на необхідність прояву до інших гуманних почуттів, зокрема й милосердя [6, с. 112–113].

Педагоги підкреслюють, що аналізуючи мотиви своєї поведінки, учень дотримується обміркованих дій і, вдаючись до самоаналізу, виконує моральне завдання. Тобто уявлення про милосердя формується у дитини в ситуації вибору, який вона робить, виконуючи моральні завдання [2, с. 15].

У контексті нашого дослідження цікавим є досвід Гайсинської гімназії, де впроваджується виховна програма «Милосердя», яка спрямована на:

- формування й прищеплення учням загальнолюдських цінностей;
- розвиток уміння співчувати іншій людині;
- прагнення творити добрі вчинки;
- формування почуття особистої відповідальності за тих, хто потребує допомоги;
- організацію систематичних благодійних акцій, націлених на допомогу дітям-сиротам, людям похилого віку, ветеранам Великої Вітчизняної війни та іншим категоріям громадян, які потребують допомоги.

У рамках виконання цієї програми на базі гімназії проводилися:

- години спілкування з учнями на теми: «Віхи доброти», «Людська радість та людське горе», «Людина починається з добра», «Лікуємо наші зачерствілі душі» тощо;
- батьківські збори, присвячені обговоренню таких тем, як «Роль родини в розвитку моральних якостей дитини», «Уроки милосердя», «Духовне виховання в родині»;

- диспути на теми: «Співчуття повинно бути дієвим», «Залиш слід по собі».

Такі заходи сприяють формуванню загальнолюдських цінностей і толерантного ставлення підлітка до оточення, вихованню справжніх громадян суспільства, людей, небайдужих до чужого горя, які завжди готові прийти на допомогу [18].

Високо цінуючи теоретичні доробки сучасних педагогів та їхній досвід з виховання милосердя у школярів-підлітків, все-таки зауважимо, що сьогодні залишається ще багато проблем у моральному вихованні підлітків.

У ході дослідження встановлено, що як і в другій половині ХХ ст., так і нині особистість сучасного педагога відіграє важливу роль у вихованні в молоді милосердя. Науковці акцентують увагу на тому, що прояв любові до інших, здатність до добрих вчинків, розуміння того, що людина є головною в системі цінностей суспільства, – це провідне завдання виховання [2, с. 15; 9, с. 1].

До виховних завдань належить також формування в молоді здатності поставити себе на місце іншої людини, оцінити її переживання як свої власні – і тоді необхідність у милосерді, співчутті, допомозі, чуйності з'явиться як така. Науковці попереджають, що за відсутності контролю з боку колективу педагогів, підлітки самостійно можуть виробити певні норми. (Так, наприклад, вони вважають за необхідне відповідати на образи образою, тобто на будь-який вчинок таким самим).

Тому слід націлювати підлітків на вияв милосердя й доброти навіть на недобрі вчинки з боку інших. Крім того, серед школярів підліткового віку поширені правила товаришування, які передбачають підтримку та взаємодопомогу. Слід використати цю позитивну норму й розширити її до бажання співчувати й допомагати всім, хто тебе оточує [6, с. 251].

На основі досвіду видатних педагогів-гуманістів другої половини ХХ століття сучасні науковці склали характеристику сучасного вчителя-гуманіста, діяльність якого передбачає наявність таких компонентів – почуттєво-комунікативного; свідомоформувального; рефлексивного; гуманно-творчого [19, с. 49].

Директор інституту проблем виховання АПН України доктор психологічних наук І. Бех акцентує увагу на тому, що під час педагогічної діяльності вчителю необхідно враховувати психологію вихованця та пам'ятати, що виховний процес охоплює п'ять основних компонентів: «вихованця», «вихователя», «рідних, дорослих», «однолітків», «соціокультурне середовище» [3, с. 12].

Сучасні педагоги солідарні з педагогами другої половини ХХ ст. в тому, що вихованню у підлітків милосердя сприяє спілкування учителя і учнів на гуманістичних засадах, створення під час занять дружньої та доброзичливої атмосфери, прояв поваги до учнів, що є ознакою демократичного стилю виховання, характерного для молоді незалежної держави [4, с. 31].

Підкреслюючи дієвість сучасних форм роботи з батьками в напрямі виховання у підлітків милосердя, вважаємо, що деякі з цих форм, які практикувалися в другій половині ХХ століття, сприяли б ефективності виховного процесу.

Так, зокрема, увагу сучасних учителів необхідно звернути на такий поширений у згаданий період метод роботи з батьками, як анкетування, у якому батькам пропонується відповісти на питання: «Чи виховуєте ви у своїх дітей доброту, милосердя, чуйність, увагу та інші гуманні якості», «Чи важко вам виховувати дітей?», «Чи допомагає вам школа у формуванні гуманних якостей у дітей і як саме?». Нагадаємо, що педагоги досліджуваного періоду вважали, що такий вид роботи давав змогу вчителям побачити прорахунки у виховній діяльності, скоригувати власну педагогічну діяльність і роботу батьків у цьому напрямі.

Заслуговує на увагу й досвід, накопичений у другій половині ХХ ст., щодо проведення в сучасній школі виставок педагогічної літератури, які дають змогу батькам ознайомитися з педагогічною та психологічною літературою, з особливостями підліткового віку, методами впливу на особистість у цьому віці, формами роботи з дітьми тощо.

Висновок. У ході дослідження встановлено, що і в другій половині ХХ ст., і сьогодні виховання милосердя в підлітків відбувається в дитячих громадських організаціях. Такі організації здебільше виникають і діють на базі закладів середньої освіти й створюють додаткові можливості виховного впливу на особистість дитини [10; 16, с. 124].

Вони також сприяють соціальному становленню підлітків, залученню дітей до суспільно корисних справ, формуванню в них активної життєвої позиції. Як правило, дитячі громадські організації працюють з урахуванням таких принципів:

- принцип гуманізації, який полягає у вихованні в молоді таких гуманних почуттів, як любов, доброта, милосердя;
- принцип свободи вибору, що передбачає добровільність вступу й виходу з організації, визнання дитини найвищою цінністю, метою і суб'єктом виховного

процесу, спрямованість діяльності організації на інтереси й потреби молоді, повага до інших молодіжних організацій тощо;

- принцип самореалізації, який полягає в стимулюванні творчості молоді людини, розвитку інтелектуальної та внутрішньої культури особистості, здатності до безперервного збагачення соціального досвіду;
- принцип взаємодії дітей і дорослих, який ґрунтується на взаємоповазі, довірі й культурі у відносинах, організації спільної діяльності, сприяння соціальному й духовному добробуту;
- принцип соціально-педагогічної захищеності молоді, що виражається у створенні атмосфери, яка сприяє формуванню позитивних емоцій, оптимістичних поглядів на життя, запобігає міжособистісним конфліктам, заохочує до побудови доброзичливих і милосердних відносин [13, с. 78].

Водночас вважаємо, що сьогодні рух дитячих громадських організацій не охоплює всіх дітей, що може знижувати виховний вплив цих організацій. Нагадаємо, що педагоги другої половини ХХ ст. довели, що залучення молоді до громадських організацій сприяє вихованню в них принципу колективізму, поєднанню особистих і суспільних інтересів, умінню підкорятися потребам колективу, моральній відповідальності за дотримання прав і обов'язків члену колективу, допомагають створити такі життєві ситуації, які допомагали б у формуванні в учнів таких моральних якостей, як співчуття, милосердя, толерантність.

Крім того, вивчення досвіду педагогів згаданого періоду дало змогу встановити провідну роль педагога в процесі виховання милосердя у молоді. Саме тому його особистість повинна бути наділена такими високими моральними якостями, як: милосердя, співчуття, справедливість, добропорядність, чесність, любов до вихованців тощо, які пропагувалися й культивувалися в школах наприкінці минулого століття. Дослідження засвідчило, що в педагогів, які виявляли гуманні почуття до вихованців, будували на цих засадах свою педагогічну діяльність, процес виховання милосердя та інших гуманних почуттів був ефективним: усі з розумінням і милосердям ставилися один до одного й до дорослих людей, намагалися наслідувати приклад учителя. Аналіз досвіду виховання милосердя, набутого в другій половині ХХ ст., дає підстави твердити, що діяльність учителя не тільки сприяла вияву

доброзичливості й ширості у відносинах серед дітей, а й співпраці сім'ї, школи й громадськості.

На наше переконання, творче використання в сучасних умовах українського державотворення теоретичних і практичних

здобутків у вихованні милосердя, напрацьованих вітчизняною педагогічною думкою другої половини ХХ ст., забезпечить науково-методичну основу для виховання милосердя в молоді з урахуванням реалій сьогодення.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2001. – 263 с.
2. Білецька І. Вирішення моральних завдань як метод виховання цінності іншої людини / І. Білецька // Рідна школа. – К. : Рідна школа, 2005. – № 1 (900). – С. 15–17.
3. Бех І. Д. Психологічні резерви виховання особистості / І. Бех // Рідна школа. – № 2 (901). – 2005. – С. 11–13.
4. Ботіна І. Міжособистісна взаємодія учителя та учня / І. Ботіна // Рідна школа. – 2005. – № 3 (902). – С. 31–33.
5. Бовть О. Б. Проблеми шкільної віктимізації та її запобігання / О. Б. Бовть // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. Науково-теоретичний та інформаційний журнал академії педагогічних наук України. – К. : Вид-во «Педагогічна преса», 2009. – № 4 (65)'09. – С. 105–116.
6. Виховання моральності підростаючого покоління: наук.-метод. посібник / Чорна К. І., Білоусова В. О., Ганнусенко Н. І. та ін.; за ред. К. І. Чорної. – К. : Богдана, 2005. – 288 с.
7. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посіб. / ред. В. Г. Кремень. – К. : Освіта, 2004. – 384 с.
8. Глінчук Ю. О. Виховання милосердя у дітей молодшого шкільного віку в умовах кардіоревматологічного санаторію : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Ю. О. Глінчук. – Вінниця, 2011. – 20 с.
9. Державна програма «Вчитель» [Електронний ресурс] // Освіта України. – 2002. – Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. № 379. – Режим доступу : <http://www.edu-law.org.ua/2009/09/postanova-kmu-pro-zatverdzhennya-derzhavnoi-programy-vchytel.html>.
10. Дорошенко К. Особистісно значуща добродійна діяльність та самоврядування як напрями ефективного впливу на виховання гуманістичного ідеалу старших підлітків / К. Дорошенко // Рідна школа. – 2005. – № 2 (901). – С. 45–49.
11. Зязюн І. А. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти / І. А. Зязюн // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 3. – С. 58–60.
12. Коцур В. Професія і моральність. Найвищий педагогічний ідеал: виховання людяності / В. Коцур // Рідна школа. – 2005. – № 4 (903). – С. 3–6.
13. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України: навч. посіб. / Лісовець О. В. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 256 с.
14. Мудрик А. В. Время поисков и решений или Старшеклассникам о них самих. – М. : Просвещение, 1990. – 191 с.
15. Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх шкіл: метод. рек. / ХОНМІБО; уклад. : В. І. Кириченко, О. М. Косицька, С. М. Сіренко та ін. – Харків : ХОНМІБО, 2009. – 168 с.
16. Поліщук Ю. Дитяче громадське об'єднання як засіб виховання підлітків / Ю. Поліщук // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 2008. – № 15. – С. 124–127.
17. Ржепечкий Л. А. Засади християнської педагогіки у соціокультурному просторі / Л. А. Ржепечкий. – Миколаїв, 2002. – 52 с.
18. СЗШ І-ІІІ ст.-гімназія, м. Гайсин Вінницької області [Електронний ресурс] // Офіційний сайт, м. Гайсин. –

References

1. Ananiev, B.G. (2001). *On the problems of modern human study. 2nd ed.* SPb : Izdatelskii Dom "Piter". [in Russian]
2. Bilets'ka, I. (2005). Solving moral assignments as the method to foster values of another person. *Ridna shkola*, 1 (900), 15 – 17. [in Ukrainian]
3. Bekh, I. D. (2005). Psychological reserves of the personality upbringing. *Ridna shkola*. 2 (901), 11 – 13. [in Ukrainian]
4. Botina, I. (2005). Interpersonal interaction between a teacher and a student. *Ridna shkola*, 3 (902), 31 – 33. [in Ukrainian]
5. Bovt', O.B. (2009). Problems of school victimization and its prevention. *Pedahohika i psykhohohiia. Visnyk APN Ukrainy. Naukovo-teoretichnyi ta informatsiyni zhurnal akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 4 (65)'09, 105 – 16. [in Ukrainian]
6. Chorna, K. I., Bilousova, V. O., Hanusenko, N. I. (2005). *Upbringing of morality in the younger generation: scientific and methodical guide.* Kyiv: Bohdana. [in Ukrainian]
7. Kremen', V.H. (2004). *Higher education in Ukraine and the Bologna Process: a tutorial.* Kyiv : Osvita. [in Ukrainian]
8. Hlinchuk, Yu. O. (2011). *Upbringing of mercifulness in primary school children when staying in cardiorheumatological health resort: abstract of thesis for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.07 "Theory and Methodology of Upbringing"*. Vinnytsia. [in Ukrainian]
9. State program "Teacher". Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine № 379 dated 28 March 2002. *Osvita Ukrainy*. Retrieved from: <http://www.edu-law.org.ua/2009/09/postanova-kmu-pro-zatverdzhennya-derzhavnoi-programy-vchytel.html> [in Ukrainian]
10. Doroshenko, K. (2005). Personally relevant merciful activity and self-control as the ways of effective influence on the formation of humanistic ideal in the youngsters. *Ridna shkola*. 2 (901), 45 – 49. [in Ukrainian]
11. Ziaziun, I. A. (2000). Philosophical problems of humanization and humanitarization of education. *Pedahohika tolerantnosti*, 3, 58 – 60. [in Ukrainian]
12. Kotsur, V. (2005). Profession and Morality. The highest pedagogical ideal: fostering humanity. *Ridna shkola*, 4 (903), 3 – 6. [in Ukrainian]
13. Lisovets', O.V. (2011). *Theory and methodology of work with child and youth organizations in Ukraine: study guide.* Kyiv : "Akademi". [in Ukrainian]
14. Mudryk, F. V. (1990). *Time for search and decisions, or to high school students about themselves.* Moscow : Prosveschenie. [in Russian]
15. Kyrychenko, V. I., Kosyts'ka, O. M., Sirenko, S. M. (2009). *Main points in upbringing of 1-12-form secondary school pupils: meth. rec.* Kharkiv : KhONMIBO. [in Ukrainian]
16. Polishchuk, Yu. (2008). Child non-government-profit organization as the means of upbringing teenagers. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho natsionalnoho universytetu : Seriya "Pedahohika. Sotsialna robota"*. 15, 124 – 127. [in Ukrainian]
17. Rzhepetskyi, L. A. (2002). *Principles of Christian Pedagogy in socio-cultural environment.* Mykolaiv. [in Ukrainian]

- Режим доступу : http://12g.at.ua/index/vikhovna_programa_miloserdjia/0-41 (дата звернення 14. 08. 2013).
19. Сущенко А. В. Виховання гуманних стосунків у шкільному педагогічному процесі : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Сущенко Андрій Віталійович. – К., 1997. – 195 с.
20. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Мысль, 1994. – 346 с.
18. SCSH I-III st.- gymnasium, Haisyn City, Vinnutsia Region: official site. Retrieved from : http://12g.at.ua/index/vikhovna_programa_miloserdjia/0-41. [in Ukrainian]
19. Suschenko, A. V. (1997). *Upbringing of human relations in school pedagogical process: thesis for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.01 "General Pedagogy and History of Pedagogy"*. Kyiv. [in Ukrainian]
20. Fromm, E. (1994). *The Anatomy of Human Destructiveness*. Moscow : Mysl'. [in Russian]

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Чернишова Наталя Володимирівна
n.v.chernyshova@karazin.ua
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i18.1889>

*Матеріал надійшов до редакції 24. 04. 2017 р.
Прийнято до друку 24. 05. 2017 р.*

Information about the author:

Chernyshova Natalia Volodymyrivna
n.v.chernyshova@karazin.ua
Karazin Kharkiv National University
4 Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i18.1889>

*Received at the editorial office 24. 04. 2017.
Accepted for publishing 24. 05. 2017.*